

Ebü'l-Hasan 'Alî El-Herevî ve et-Tezkiretü'l-Hereviyye fî'l-Hiyeli'l-Harbiyye İsimli Eseri

M. Fatih YALÇIN*-Suat KAYMAK**

Ebü'l-Hasan 'Alî El-Herevî ve et-Tezkiretü'l-Hereviyye fî'l-Hiyeli'l-Harbiyye İsimli Eseri

Özet ▶ XII. yüzyılda Eyyûbî ve Eyyûbî coğrafyası dışında yaşamış olan Ebü'l-Hasan 'Alî el-Herevî (542-611/1147-1215), dönemin önemli âlimlerinden biridir. Esasen hayatı hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadığımız el-Herevî, hayatının son yıllarını Selâhaddîn Eyyûbî'nin oğlu el-Melikü'z-Zâhir Gâzî'nin himâyesi altında geçirmiştir. Haleb'de kendisi için kurulan el-Medresetü'l-Hereviyye'de dersler vermiştir. Dört eser kaleme almış olan müellifin iki eseri günümüze ulaşmıştır. Onun önemli eserleri arasında XII. asırda telif ettiği ve İslâm dünyasının önemli şehirlerinde bulunan ziyâretgâhları anlattığı *Kitâbü'l-İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât* isimli eseri yer almaktadır. Bunun yanı sıra el-Melikü'z-Zâhir Gâzî'ye sunduğu, harp sanatı hakkında yazılan ve içerdiği bilgi itibariyle aynı zamanda bir siyasetnâme eseri olma özelliğine sahip olan *et-Tezkiretü'l-Hereviyye fî'l-hiyeli'l-harbiyye* isimli eseri, dönemi ve alanı itibariyle kıymetlidir. Bu çalışmada, el-Herevî'nin *et-Tezkiretü'l-Hereviyye fî'l-hiyeli'l-harbiyye* isimli eseri ve eserin Ortaçağ İslâm tarihçiliği açısından değeri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ebü'l-Hasan 'Alî el-Herevî, *et-Tezkiretü'l-Hereviyye fî'l-hiyeli'l-harbiyye*, Eyyûbîler, Siyâsetnâme, Savaş Sanatı.

Abu'l-Hasan 'Alî al-Harawî and His Book's al-Tadhkira al-Harawiyya fî al-ḥiyal al-ḥarbiyya

Abstract ▶ Abu'l-Hasan 'Alî al-Harawî who lived in Ayyûbîd and other lands in XIIth century was one of the important scholars in his period. Actually, we do not have much information about life of al-Harawî. al-Harawî has spent last years of his life under the auspices of al-Malik az-Zâhir Ghâzî son of Salâh ad-dîn Ayyûbî. al-Harawî has given lectures at the al-Madrasa al-Harawiyya where built up by al-Malik az-Zâhir Ghâzî for himself. Among his significant books is *Kitâb al-Ishârât ilâ Ma'rifat al-Ziyârât* which compiled in XIIth century and included sacred places in major cities of the Islamic World. Besides that, his precious work, *al-Tadhkira al-Harawiyya fî al-ḥiyal al-ḥarbiyya* as a siyâsat-nâmah and

* Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mfyalcin@sakarya.edu.tr

** Araştırmacı, (İstanbul), suatkaymak@windowslive.com

art of battle, which dedicated al-Malik az-Zāhir Ghāzī. This study will focus on the *al-Tadhkira al-Harawiyya fi al-ḥiyal al-ḥarbiyya and its value in terms of Islamic medieval historiography*.

Key words: Abu'l-Ḥasan 'Alī al-Harawī, *al-Tadhkira al-Harawiyya fi al-ḥiyal al-ḥarbiyya*, Ayyūbids, Siyāsāt-nāmah, Art of Battle.

Giriş

Eyyübîler döneminde silahlar ve ordu donanımı hakkında yazılmış iki önemli eser bulunmaktadır¹. Bunlardan biri Mardî et-Tarsûsî'nin (ö. 589/1193) 583/1187 yılında telif ettiği ve Sultan Selâhaddîn Eyyübî'ye sunduğu *Tabsiratü erbâbi'l-elbâb fi keyfiyyeti'n-necât fi'l-hurûb*² isimli eserdir³. Bir diğeri ise Mardî et-Tarsûsî'nden yaklaşık yirmi yıl sonra Ebü'l-Hasan 'Alî b. Ebû Bekr el-Herevî tarafından 602/1206 yılında telif edilen Selâhaddîn Eyyübî'nin oğlu el-Melikü'z-

¹ Ramazan Şeşen, "Eyyübîler", *DİA*, XII, (1995), s. 26.

² Bu eser hakkında bilgi için bkz. Erkan Göksu, "Mardî et-Tarsûsî'nin 'Tabsiratu Erbâbi'l-Elbâb fi Keyfiyyeti'n-Necât fi'l-Hurûb' Adlı Eseri ve Ortaçağ İslâm Tarihçiliği Bakımından Önemi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 43 (2010), s. 291-307.

³ Eserin Bodleian Library, Oxford (Huntington Collection, no. 264) ve diğeri Süleymaniye Kütüphanesi (Ayasofya, nr. 2848)'nde olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır. 2004 yılında Fuat Sezgin tarafından tıpkı basımı yapılmıştır: Mardî b. Ali b. Mardî et-Tarsûsî, *Tabsiratu erbâbi'l-elbâb fi keyfiyyeti'n-necât fi'l-hurûb*, (Facsimile Editions-Edited by Fuat Sezgin), Frankfurt 1425/2004. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshası, 1998 yılında Karen Sadir tarafından, mevcut iki nüshanın karşılaştırılması suretiyle hazırlanan tenkitli bir neşri de Muhammet Hekimoğlu tarafından yayımlanmıştır: Murdî b. Alî b. Murdî al-Tarsûsî, *Mawsû'at al-aslihah al-qadimah: al-mawsûm Tabsirat arbâb al-albâb fi kayfiyat al-najâh fi al-hurûb min al-anwâ' wa-nashr al-lâm al-i'lâm fi al-'udad wa-al-âlât al-mu'ayyanah 'alâ liqâ' al-a'dâ'*, (ed. Karen Sadir), Beirut 1998; Mardî b. Ali b. Mardî et-Tarsûsî, *Tabsiratu erbâbi'l-elbâb fi keyfiyyeti'n-necât fi'l-hurûb*, (Tenkitli Metin Neşri, haz. Muhammet Hekimoğlu), Ankara 2009. Eser üzerine yapılan bu çalışmaların yanı sıra Claude Cahen ve Antoine Boudot-Lamotte tarafından yapılan kısmî neşir ve tercüme de bulunmaktadır (E. Göksu, "Mardî et-Tarsûsî'nin 'Tabsiratu Erbâbi'l-Elbâb fi Keyfiyyeti'n-Necât fi'l-Hurûb' Adlı Eseri ve Ortaçağ İslâm Tarihçiliği Bakımından Önemi", s. 291-292).

Zâhir Gâzî (ö. 613/1216)'ye takdim edilen *et-Tezkiretü'l-Hereviyye fî'l-hiyeli'l-harbiyye*'dir.

Hayatı hakkında çok fazla bilgiye sahip olamadığımız el-Herevî, VI./XII. yüzyılda yazdığı ve İslâm coğrafyasının önde gelen şehirlerinde mevcut olan ziyâretgâhları ihtiva eden *Kitâbü'l-İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât* isimli eseriyle şöhret bulmuştur. Ayrıca el-Melikü'z-Zâhir Gâzî'ye ithaf ettiği, siyâsetnâme ve harb sanatı türündeki eseri *et-Tezkiretü'l-Hereviyye fî'l-hiyeli'l-harbiyye* de hem dönemi hem sahası bakımından değerlidir. Bu özellikleri ile öne çıkan *et-Tezkiretü'l-Hereviyye fî'l-hiyeli'l-harbiyye* isimli eserin Ortaçağ İslâm tarihçiliği açısından değeri ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

I. Ebü'l-Hasan 'Alî b. Ebû Bekr el-Herevî: Hayatı ve Eserleri

a. Hayatı: Tam adı Ebü'l-Hasan Takıyyü'd-dîn 'Alî b. Ebî Bekr b. 'Alî el-Herevî el-Mevsilî olan müellif, 542/1147-48 yılında Musul'da dünyaya gelmiştir⁴. Aslen Horasan'ın önemli dört şehrinde biri olan Herât'tan⁵ gelen bir ailenin mensubu olan⁶ el-Herevî, çapkıncı olan ba-

⁴ İbnü'l-Mustevfî, *Târîhü Erbil*, I, (thk. Sâmi b. Seyyid Hammas es-Sekkâr), Bağdâd 1980, s. 151; el-Münzirî, *et-Tekmilâ li-vefeyâtî'n-nekale*, II, (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Beyrût 1984, s. 315; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-â'yân ve enbau ebna'î'z-zamân*, III, (thk. İhsan 'Abbâs), Beyrût 1972, s. 346; İngilizce trc. Mac Guckin de Slane, *Ibn Khallikân's Biographical Dictionary*, II, Beyrût 1970, s. 286; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XX, (nşr. Ahmed el-Arnavût), Beyrût 2000, s. 163; ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-â'lâm: sene 611-620*, (thk. Ömer 'Abdü's-selâm et-Tedmurî), Beyrût 1997, s. 82; a.mlf., *Siyerü â'lâmi'n-nübelâ*, XXII, (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf-Muhyî Hilâl Serhân), Beyrût 1985, s. 57; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 132.

⁵ Herat, Afganistan'ın batısında bulunan tarihî bir şehir olup aynı zamanda bu şehrin merkezi olduğu eyalettir. Ayrıca bkz. Recep Uslu, "Herat", *DİA*, XVII, (1998), s. 215-218.

⁶ İbnü'l-Mustevfî, *Târîhü Erbil*, I, s. 151; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-â'yân*, III, s. 346-348; İngilizce trc. II, s. 286-288; R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 132.

basının mesleğine nisbetle “İbnü'l-Harrât”, çok seyahat etmesi nedeniyle “es-Sâ'ih”⁷ ve aslen Herâtlı bir aileye mensup olmasından dolayı da “el-Herevî”⁸ lakaplarıyla tanınır⁹. Nesebi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamasıyla birlikte Türk olduğuna dair bir görüş bulunmaktadır¹⁰. ez-Zehabî¹¹, el-Herevî'nin ‘Abdu'l-mün'im b. el-Furâvî ve Ebû Tâhir es-Silefi'den hadis dersleri aldığını, kendisinden de Sadru'l-Bekrî ve başka kişilerin hadis rivayet ettiğini belirtmektedir. el-Herevî'nin hayatı hakkında detaylı bilgiler bulunmamasıyla birlikte kaleme aldığı *Kitâbü'l-İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât*¹² isimli eserinden onun hakkında bazı bilgilere ulaşmak mümkündür.

Kitâbü'l-İşârât'ında anlattığı üzere Suriye, Filistin, Irak, el-Cezîre, Yemen, Mağrib, Habeşistan, Hindistan, Mâverâünnehir, Horasan, İran, Azerbaycan, Hicâz, Anadolu, Akdeniz adaları ve İstanbul gibi birçok şehir ve ülkeye seyahat yapmış ve ayrıca buralarda bulunan kutsal mekânları ziyaret etmiştir¹³. el-Herevî, gezdiği yerlerde duvarlara hatıra yazıları yazmıştır¹⁴. Ancak el-Herevî'nin bu seyahatleri ne zaman yaptığına dair bir kayıt mevcut değildir.

el-Herevî, mensur ve manzum hutbelerini topladığı *el-'Acâ'ib ve'l-âsâr* isimli eserini ‘Abbâsî Halifesi en-Nâsir li-Dînillâh'a (575-

⁷ İbn Hallikân, el-Herevî'nin biyografisini şu başlık altında vermektedir: “eş-Şeyh ‘Alî el-Herevî es-Sâ'ih” (*Vefeyâtü'l-â'yân*, III, s. 346; İngilizce trc. II, s. 286). ez-Zehabî, “‘Alî b. Ebû Bekr el-Herevî, ez-Zâhid es-Sâ'ih” şeklinde vermektedir (*Târîhü'l-İslâm: sene 611-620*, s. 81).

⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-â'yân*, III, s. 347; İngilizce trc. II, s. 288.

⁹ Cevat İzgi, “Herevî, Ali b. Ebû Bekir”, *DİA*, XVII, (1998), s. 221.

¹⁰ Türk Herevî Ebubekir oğlu Ali, “Harp Kurnazları Hakkında Herevî'nin Tezkeresi”, (çev. ve der. Bakı Vandemir-Fevzi Dolbun), *Askerî Mecmua*, VI/97, (1935), s. 378.

¹¹ *Târîhü'l-İslâm: sene 611-620*, s. 82-83; *Siyerü â'lâmi'n-nubelâ'*, XXII, s. 57; C. İzgi, “Herevî, Ali b. Ebû Bekir”, *DİA*, XVII, s. 221.

¹² al-Harawî, *A Lonely wayfarer's guide to pilgrimage: 'Alî ibn Abî Bakr al-Harawî's Kitâb al-Ishârât ilâ Ma'rifat al-Ziyârât*, (translated with an introduction Josef W. Meri), The Darwin Press, Princeton 2004.

¹³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l kütüb ve'l-fünûn*, I, (Türkçe trc. Rüştü Balcı), İstanbul 2007, s. 124-125; C. İzgi, “Herevî, Ali b. Ebû Bekir”, *DİA*, XVII, s. 221.

¹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-â'yân*, III, s. 346; İngilizce trc. II, s. 287; ez-Zehabî, *Târîhü'l-İslâm: sene 611-620*, s. 82; R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 132.

622/1180-1225)¹⁵ sunmuş ve Halife tarafından da hisbe teşkilâtının¹⁶ başına getirilmiştir¹⁷. İbn Vâsıl, el-Herevî'nin hisbe teşkilâtının başına getirildiğini belirtmekle birlikte hangi tarihte bu atamanın yapıldığını zikretmemektedir. Hayatının son döneminde, Eyyûbîler'in Haleb kolu hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Gâzî'nin (582-613/1186-1216) himâyesine girip, Haleb'e yerleşmiştir. Buraya yerleştikten sonra el-Herevî, şehrin dışında kendisi için inşa edilen el-Medresetü'l-Hereviyye isimli Şâfiî medresesinde ders vermiştir¹⁸. Ayrıca Haleb'de bir ribât¹⁹ yaptırmış ve buranın masraflarını karşılamak üzere vakıflar tahsis etmiştir. 10-20 Ramazân 611/13-23 Ocak 1215 tarihinde vefat etmiş ve naaşı da ders verdiği medresenin köşesindeki türbeye defnedilmiştir²⁰. el-He-

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Angelika Hartmann, *an-Nâsir li-Dîn Allâl (1180-1225). Politik, Religion, Kultur in der späten 'Abbâsidenzeit*, Berlin-New York 1975.

¹⁶ İslâm devletlerinde genel ahlâkı, kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli teşkilâttır. Bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Hisbe", *DİA*, XVIII, (1998), s. 133-143.

¹⁷ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb fi âhbâri benî Eyyûb*, III, (thk. Cemâlu'd-dîn eş-Şeyyâl), Kahire 1972-1977, s. 225; ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm: sene 611-620*, s. 82; a.mlf., *Siyerü â'lâmi'n-nübelâ'*, XXII, s. 57; C. İzgi, "Herevî, Ali b. Ebû Bekir", *DİA*, XVII, s. 221.

¹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-â'yân*, III, s. 347; İngilizce trc. II, s. 287; el-Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fi ma'rifeti mâ yu'teberu min havâdisi'z-zamân*, IV, (thk. Halîl el-Mansûr), Beyrût 1997, s. 19; ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm: sene 611-620*, s. 82; a.mlf., *Siyerü â'lâmi'n-nübelâ'*, XXII, s. 57; R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 132.

¹⁹ Kitâbesi için bkz. *İbnü'l-Müstevfi, Târîhü Erbil*, I, s. 153.

²⁰ İbnü'l-Müstevfi, *Târîhü Erbil*, I, s. 151; el-Münzirî, *et-Tekmile*, II, s. 315; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-â'yân*, III, s. 347; İngilizce trc. II, s. 288; Ebü'l-Fidâ, *Târîhü Ebî'l-Fidâ: el-Muhtasar fi âhbâri'l-beşer*, II, (thk. Mahmûd Deyyûb), Beyrût 1997, s. 209; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, III, s. 224; İbn Verdî, *Tetimmetü'l-muhtasar fi âhbâri'l-beşer: Târîhü İbn Verdî*, II, (thk. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî), Beyrût 1970, s. 197; el-Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cenân*, IV, s. 19; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XX, s. 163; ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm: sene 611-620*, s. 82; a.mlf., *Siyerü â'lâmi'n-nübelâ'*, XXII, s. 57; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, VII, (thk. 'Abdü'l-Kâdir Arnavût-Mahmûd Arnavût), Beyrût 1986, s. 90; R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 132.

revî'nin mezarını ziyaret eden İbn Hallikân, mezarın bulunduğu türbe-
deki bütün kapıların üzerinde yer alan kitâbelerin²¹, bizzat el-Herevî
tarafından hazırlandığını belirtmektedir. Ayrıca burada kitaplarla dolu
olan birçok odanın olduğunu da aktarmaktadır²².

Yaptığı önemli seyahatler vesilesiyle tanınan el-Herevî, büyük bir
seyyâh olmasının yanı sıra tarih ve coğrafya, simya, hiyel (mekanik-fi-
zik) ve tılsım konularında geniş bilgi sahibi Şâfiî bir âlimdi²³.

b. Eserleri: el-Herevî'ye ait bilinen Kitâbü'l-İşârât ilâ ma'rifeti'z-
ziyârât, Kitâbü Menâzili'l-'arz zâti't-tûl ve'l-'arz, et-Tezkiretü'l-Here-
viyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye ve el-Vasiyyetü'l-Hereviyye isimli dört eser
bulunmaktadır.

1. *Kitâbü'l-İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât:* el-Herevî, bazı dostlarının
isteği üzerine telif ettiğini söylediği bu eserinde Suriye, Filistîn, Irak,
el-Cezîre, Yemen, Mağrib, Habeşistan, Hindistan, Mâverâünnehir, Ho-
rasan, İran, Azerbaycan, Hicâz, Anadolu, Akdeniz adaları ve İstanbul
gibi ziyaret ettiği çoğu şehir ve ülkelerin tarihi hakkında bilgi vermiş,
buralarda gördüğü türbeler, imaretler ve diğer tarihî eserleri tanıtmış-
tır²⁴. Eser, 1953 yılında Janine Sourdél-Thomine²⁵ tarafından tahkik

²¹ Kitâbeler için bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-â'yân*, III, s. 347; İngilizce trc. II, s. 287; *Répertoire chronologique d'épigraphie arabe*, (sous la direction de Etienne Combe - Jean Sauvaget - Gaston Wiet), X, Kahire 1939, s. 6-8, no: 3069-3614.

²² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-â'yân*, III, s. 347; İngilizce trc. II, s. 287.

²³ Ebü'l-Fidâ, *Târîhü Ebî'l-Fidâ'*, II, s. 209; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, III, s. 225; İbn Verdî, *Tetimmetü'l-muhtasar fi âhbâri'l-beşer*, II, s. 197; el-Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, IV, s. 19; R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 132; C. İzgi, "Herevî, Ali b. Ebû Bekir", *DİA*, XVII, s. 221.

²⁴ R. Şeşen, müellifin *Kitâbü Menâzili'l-'arz zâti't-tûl ve'l-'arz* isimli günümüze ulaşmayan eserinden seçtiği kısımlarla bu kitabı yazdığını belirtmektedir (*Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 132).

²⁵ *Kitâbü'l-İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât*, (thk. Janine Sourdél-Thomine), Di-
maşk 1953.

edilerek yayınlanmış ve 1957 yılında da yine aynı araştırmacı tarafından Fransızca'ya²⁶ tercüme edilmiştir²⁷. 2004 yılında ise, Josef W. Meri²⁸ eseri İngilizce'ye tercüme ederek yayımlamıştır. Eserin, Anadolu ile ilgili kısımları İsmet Kayaoğlu²⁹ tarafından tercüme edilerek, 1994 yılında yapılan XI. Türk Tarih Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

2. *Kitâbü Menâzili'l-'arz zâti't-tûl ve'l-'arz*: el-Herevî günümüze ulaşmayan bu eserinde, karşılaştığı bazı zâhid ve velilerden söz etmiş, ayrıca yetmiş belde hakkında topladığı yetmiş kadar hadîsi, çeşitli rivayetleri ve yolculuğu sırasında kendisine ulaşan her şeyi bu eserinde nakletmiştir³⁰. R. Şeşen, bu eserde gezdiği yerleri ve seyahatlerini anlattığını, buradan seçtiği kısımlarla da *Kitâbü'l-İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât*'i oluşturduğunu belirtmektedir³¹.

3. *et-Tezkiretü'l-Hereviyye fî'l-hiyeli'l-harbiyye*: el-Herevî'nin bu eseri hakkında aşağıda detaylı bilgi verilecektir.

²⁶ *Kitâb al-Ziyârât: Guide des lieux de pèlerinage*, (traduction Française de Janine Sourdel-Thomine), Institut Français de Damas, Dimaşk 1957.

²⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, s. 124-125; R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 132; C. İzgi, "Herevî, Ali b. Ebû Bekir", *DİA*, XVII, s. 221; Fazlı Konuş, *Selçuklular Bibliyografyası*, Konya 2006, s. 55.

²⁸ al-Harawî, *A Lonely wayfarer's guide to pilgrimage: 'Alî ibn Abî Bakr al-Harawî's Kitâb al-Ishârât ilâ Ma'rifat al-Ziyârât*, (translated with an introduction Josef W. Meri), The Darwin Press, Princeton 2004. İngilizce tercümesinde İngilizce tercüme ve Arapça neşir karşılıklı sayfalarda verilmektedir.

²⁹ "el-Herevî'ye Göre XII. Yüzyılda Anadolu'da Ziyaret Yerleri", *XI. Türk Tarih Kongresi. Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1994, s. 733-740.

³⁰ al-Harawî, *Kitâb al-Ishârât ilâ Ma'rifat al-Ziyârât*, s. 266-269; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, IV, s. 1460; C. İzgi, "Herevî, Ali b. Ebû Bekir", *DİA*, XVII, s. 221.

³¹ R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 132.

4. *el-Vasiyyetü'l-Hereviyye*: el-Herevî'nin siyasetle ilgili tavsiyelerini ihtiva eden bir eserdir. Bu eser, Janine Sourdell-Thomine³² tarafından Fransızca tercümesi ile birlikte yayımlanmıştır³³.

Yukarıdaki eserlerin yanı sıra el-Herevî'ye atfedilen çalışmalar da bulunmaktadır³⁴. İbn Hallikân'ın *Kitâbü Hutabî'l-Hereviyye*³⁵ şeklinde kaydettiği eser³⁶, İbnü'l-Müstevfî, İbnü'l-İmâd, Kâtip Çelebi ve Bağdatlı İsmail Paşa'nın *el-Hutabü'l-Hereviyye* ismiyle kaydettiği eser³⁷, büyük ihtimalle *el-Vasiyyetü'l-Hereviyye*'dir. Yine Kâtip Çelebi ve Bağdatlı İsmail Paşa'nın kaydettiği³⁸ *Ziyârâtü's-Şâm, Kitâbü'l-İşârât*'ın ilk bölümü olmalıdır. *Hediyetü'l-'arifîn*'de kayıtlı olan³⁹ *Kitâbü'l-usûl* adlı eser ise, sadece burada kayıtlıdır⁴⁰.

II. et-Tezkiretü'l-Hereviyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye

³² "Le testament politique du Shaykh 'Alî al-Haravî, *Islamic and Arabir Studies*, Leiden 1965.

³³ R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 132-133; C. İzgi, "Herevî, Ali b. Ebû Bekir", *DİA*, XVII, s. 221.

³⁴ Nitekim İbn Hallikân da *Kitâbü'l-İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât* ve *Kitâbu Hutabî'l-Hereviyye* isimli eserlerinin dışında -eserlerin isimlerini vermeden- el-Herevî'ye ait başka çalışmaların da bulunduğunu zikretmektedir (İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-â'yân*, III, s. 347; İngilizce trc. II, s. 287). İbn Hallikân'ın bu kaydı, el-Yâfi'î ve İbnü'l-İmâd tarafından da verilmektedir (*Mir'âtü'l-cenân*, IV, s. 19; *Şezerâtu'z-zeheb*, VII, s. 90).

³⁵ R. Şeşen, dinî konulara dair olduğunu belirttiği bu eserin günümüze ulaştığını ifade etmektedir (*Salâhaddin Eyyûbi ve Devri*, İstanbul 2000, s. 514). Ancak bu eserin *el-Vasiyyetü'l-Hereviyye* ile aynı olduğu, C. İzgi tarafından belirtilmektedir ("Herevî, Ali b. Ebû Bekir", *DİA*, XVII, s. 221-222).

³⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-â'yân*, III, s. 347; İngilizce trc. II, s. 287.

³⁷ İbnü'l-Müstevfî, *Târîhü Erbil*, I, s. 151; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, VII, s. 90; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, s. 593; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'arifîn esmâi'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, I, (nşr. Kilisli Rifat Bilge, tsh. İbnülemin Mahmûd Kemal İnal), İstanbul 1951, s. 705.

³⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, s. 777; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'arifîn*, I, s. 705.

³⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'arifîn*, I, s. 705.

⁴⁰ C. İzgi, "Herevî, Ali b. Ebû Bekir", *DİA*, XVII, s. 221-222.

a. Eserin Muhtevası: el-Herevî tarafından 602/1206⁴¹ yılında tamamlanan *et-Tezkiretü'l-Hereviyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye* (Savaş Hileleri Hakkında el-Herevî'nin Tezkiresi) isimli eser, Sultan Selâhaddîn Eyyûbî'nin oğlu el-Melikü'z-Zâhir Gâzî için yazılan bir eserdir⁴². Eserin ismi göz önüne alındığı takdirde, sadece harp sanatına dair bir eser olduğu hususu akla gelmektedir. Ancak eserin ilk kısımları incelendiği zaman, harp sanatının yanı sıra bir siyâsetnâme olduğu da anlaşılmaktadır. Savaşlarda başarı kazanmanın ülkenin ve halkın kudret ve refahına, devletin iyi yönetilmesine bağlı olduğunu belirten müellif, eserin yarıya yakın bir kısmını siyasi meselelere, hükümdar ve vezirlerin vasıflarına, hâciblerin, vâlilerin ve kâduların nasıl olması gerektiğine dair konulara ayırmış, daha sonra da savaş aletleri hakkında bilgi vermiş, savaş taktiklerini ve bunlara karşı alınacak önlemleri anlatmıştır⁴³.

el-Herevî, kitabı yazma amacını eserin hemen başlangıcında şu şekilde ifade etmektedir: “İyi huylu, kıymetli kardeşim ve bilgisinden istifade ettiğim yoldaşlardan biri, benden muhtelif fasıllara ayrılmış ve içinde memleket idare edenlerin yapacağı işler, halkın nasıl idare edileceği ve doğru yolda yürütülmeleri, Hulefâ-yi Râşidîn'in ve diğer melik ve sultanların ahaliyi idare, memleketin imar ve ıslah yolundaki siyasetleri, harp ve muharebelerde kullanılan usuller ve sıkıntılı zamanlarda alınacak tedbirler, müşkül ve mudil işlerde ne gibi çarelere başvurulacağı, memleketin saldıran düşmana karşı muhafazası, devletin yaşaması, işlerin iyi gidişi bakımından ne gibi çarelere başvurulacağı, kalelerin tahkimi, memleketin imarı, şehirlerin [medeniyetin] ve

⁴¹ Eseri Türkçe'ye tercüme eden Baki Vandemir ve Fevzi Dolgun, kitabın Memlûk sultanı el-Eşref Ebü'n-nasır Kayıtbay zamanında (875/1470) yazıldığını belirtse de bu hatalıdır. Her ne kadar eseri tercümede esas aldıkları metni belirtmemiş olsalar da, muhtemelen Ramazân 875/Şubat-Mart 1471 istinsah tarihli olan Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya nr. 2857'deki yazmayı kullanan mütercimler buradaki tarihi el-Herevî'nin eseri tamamladığı tarih zannetmelerinden kaynaklanan bir yanılğı sonucunda böyle bir hataya düşmüşlerdir.

⁴² R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 132; a.mlf., *Salâhaddîn Eyyûbi ve Devri*, s. 514.

⁴³ el-Herevî, *Kitâbü't-tezkireti'l-Hereviyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye*, nşr. ve Fransızca trc. Sourdel-Thomine, Janine, “Les conseils du Şayh al-Harawî a un prince Ayyûbide”, *Bulletin d'Études Orientales*, XVII, (1961-1962), s. 264-265; C. İzgi, “Herevî, Ali b. Ebû Bekir”, *DİA*, XVII, s. 221.

san'atın korunması ve yükselmesi gibi her zaman ve her gün bitmez di-
dişmeler isteyen işlerin nasıl başarılacağı gibi bahisleri bulunan şü-
mullü bir suale cevap olacak bir kitap istedi"⁴⁴.

Müellifin bu sözlerinden kendisine çok yakın olan bir arkadaşının
isteği üzerine kitabı hazırladığı anlaşılmaktadır. el-Herevî, bu sözlerin
devamında da şunları ifade etmektedir: "Ona, bu kitapla kendisine ye-
tecek kadar muhtasar bir cevap vermiş oluyorum. Bu cevap hakka te-
cavüz edenlere karşı üstünlük temin etmeye yeter"⁴⁵.

Eserin yazılma amacından sonra, içerisinde bulunan bâbların lis-
tesi verilmektedir. Eser, yirmi dört bâbdan oluşmaktadır⁴⁶. Eserin,
başlangıcında (vr. 4b-7b/s. 264-265) verilen konu başlıkları ile metnin
içindeki konu başlıklarından bir kısmı, birebir aynı olmamakla birlikte
sadece kelime farklılıklarının olduğu görülmektedir. Sırasıyla bu yirmi
dört bâb ve bâbların konuları şöyledir:

1. Bâb: Sultan'ın Bilmesi Gereken Şeyler Hakkında [معرفته ما يجب
في على السلطان]⁴⁷ (s. 263-264).
2. Bâb: Vezîrlerin Vasıfları Hakkında [في صفة الوزراء] (s. 262).
3. Bâb: Hâciblerin Vasıfları Hakkında [في صفة الحجاب] (s. 261-262).
4. Bâb: Vâlilerin Yönetimi Hakkında [في امر الولاية]⁴⁸ (s. 260-261).
5. Bâb: Kâdılarının Yönetimi Hakkında [في امر القضاة] (s. 260).
6. Bâb: Dîvân Erbâbı ve Çalışanlarının Yönetimi Hakkında [في امور
العَمَال و ارباب الديوان] (s. 259-260).

⁴⁴ *Kitâbü't-tezkireti'l-Hereviyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye*, s. 265-266; Türkçe trc. Türk Herevî Ebubekir oğlu Ali, "Harp Kurnazları Hakkında Herevî'nin Tezkeresi", s. 378.

⁴⁵ *Kitâbü't-tezkireti'l-Hereviyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye*, s. 265; Türkçe trc. Türk Herevî Ebubekir oğlu Ali, "Harp Kurnazları Hakkında Herevî'nin Tezkeresi", s. 378.

⁴⁶ *Kitâbü't-tezkireti'l-Hereviyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye*, s. 264-265.

⁴⁷ Eserin başlangıcında ise şöyledir: "Sultan'ın Yapması Gereken Şeyler Hakkında [استعماله فيما يجب على السلطان]" (s. 265).

⁴⁸ Eserin başlangıcında şu şekildedir: "Vâlilerin Vasıfları Hakkında [في صفة في الولاية]" (s. 265).

7. Bâb: Sultan'ın Kimlerle Dostluk Kuracağı Hakkında [في من يجالس [السلطان] (s. 259).
8. Bâb: Devlet Erbâbının Niyetlerinin Belirlenmesi Hakkında [في [كشف بواطن ارباب الدولة] (s. 259).
9. Bâb: Şûrâ Hakkında [في المشورة] (s. 258).
10. Bâb: Gönderilen Elçilerin Vasıfları Hakkında [في صفة الرسول [الذي يرسله] (s. 257).
11. Bâb: Gelen Elçilerin Vasıfları Hakkında [في صفة الرسول الذي [ياتيه]⁴⁹ (s. 256-257).
12. Bâb: Casus ve Haber Sahiplerinin Durumları Hakkında [في حال [الجواسيس و أصحاب الأخبار] (s. 255-256).
13. Bâb: Mal, Mühimmat ve Savaş Aletinin Toplanması ve Reaya ve Savaşçıların Kalplerini Kazanma Hakkında [في جمع المال و الذخائر [و آلة الحرب و استمالة قلوب الرعيّة و الرجال الحربيّة] (s. 254-255).
14. Bâb: Düşmanla Karşılaşma, Menzillerin Vasıfları ve Savaş Hileleri Hakkında [في لقاء العدوّ و وصفة المنازل و مكائد الحرب] (s. 253-254).
15. Bâb: Sır Saklama Hakkında [في كتمان السرّ] (s. 252-253).
16. Bâb: Seriyeye Gönderme Hakkında [في انقاذ السريّة]⁵¹ (s. 252).

⁴⁹ Eserin başlangıcında “Gelen Elçilerin Vasıf ve Yetenekleri Hakkında [و الحيلة [في ذلك في صفة الرسول الذي ياتيه]” olarak kayıtlıdır (s. 265).

⁵⁰ Eserin başlangıcında “Mal, Mühimmat ve Savaş Aletinin Toplanması ve Savaşçıların Kalplerini Kazanma Hakkında [في جمع المال و الذخائر و آلة الحرب و [استمالة قلوب الرجال الحربيّة]” şeklindedir (s. 265).

⁵¹ Eserin başlangıcında “Seriyye'nin İcrası Hakkında [في انقاذ السريّة]” şeklinde verilmektedir (s. 265).

17. Bâb: Düşmana Karşı Tedbir ve Teyakkuz Hakkında [في التيقظ]⁵² (s. 251-252).
18. Bâb: Hedefler Konusunda Doğruya Tâbiî Olunması Hakkında [في اتباع الحق في المقاصد] (s. 251).
19. Bâb: Askerlerin Savaşlara Teşvik Edilmesi Hakkında [في تحريض] (s. 250-251).
20. Bâb: Mevzileri Tertip Etme ve Savaş Hileleri Hakkında [في ضرب] (s. 248-250).
21. Bâb: Kalelerde Savaşma, Kalelerin Kuşatılması ve Hileleri Hakkında [في قتال الحصص وحصارها ومكائد ذلك والحيلة فيه] (s. 246-248).
22. Bâb: [Sultan'ın] İktidar [Olduktan] Sonra Müsamahalı Olması ve İyi Anılmak İçin Çalışması Hakkında [في استعمال الحلم بعد] (s. 245-246).
23. Bâb: Düşmanın Kuşatmasına Karşı Başvurulacak Çareler ve Alınacak Tedbirler Hakkında [في الحيلة إذا حاصره عدوه والعمل في ذلك] (s. 243-245).
24. Bâb: Zaferin Elde Edilmemesi ve Çarelerin Tükenmesi Halinde İhtiyatlı Davranma Hakkında [في العمل بالحزم إذا عدم النصر] (s. 242).

el-Herevî, eserinde kendi gözlem ve tecrübelerine yer vermiştir. Bunun yanı sıra zaman zaman şiiirlere⁵³, atasözlerine, Makedonya Kralı Büyük İskender (M.Ö. 336-323) ile meşhur Sâsânî hükümdarlarından olan Enûşîrvân b. I. Hüsrev (531-579) ve Emevîler (661-750)'den alın-tilara ve Hz. Peygamber'in bir hadisine de yer vermektedir. Müellif, bu

⁵² Eserin başında "Düşmana Karşı Korunma ve Teyakkuz Hakkında [في التيقظ]⁵² (s. 265).

⁵³ Bkz. *Kitâbü't-tezkireti'l-Hereviyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye*, s. 242.

tür bilgileri şifahî olarak duyup eserine aldığına ya da belirli bir kaynaktan aktardığına dair herhangi bir açıklama yapmamaktadır.

Müellifin 1. bâbda yer verdiği, Hz. Peygamber'in söz konusu hadisi şudur: “Hepiniz çobansınız ve hepiniz elinizin altındakilerden sorumlusunuz” (Buhârî, Ahkâm 1)⁵⁴.

Müellif, Sâsânî hükümdarlarının en meşhurlarından olan Kısra Enûşirvân'ın veziri Büzürcmîhr (Bezergumgur/Bezercumhur)⁵⁵ söylediği şu sözü aktarmaktadır: “Bana bir kubbe yaptır ve nakış yerine devletin bekasına ve memleketin yaşamasına yarar ve istifade edebileceğim şeyler yaz”. Kısra'nın emri üzerine veziri kubbeyi yaptırmış ve üzerine şunları yazdırmıştır: “Halk bahçedir, Devlet onun bahçivanıdır. Devlet, başında Hakan bulunan bir hâkimdir. Hakan, ordu ve varına dayanan bir çobandır. Onun bu yardımcıları da servet ister. Servet halkın çalışıp topladığı bir nesnedir. Halk, ancak adaletin kulu olur. Adalet, bütün âlemin istediği ve beklediği şeydir”⁵⁶.

el-Herevî, eserinin 4. bâbında Emevî hanedanından birisine ait şu alıntıyı vermektedir: “Denildiğine göre, Emevî meliklerinden birisine ‘Ülkenizin elinizden gitmesine sebep nedir?’ diye sorulmuş, o da ‘Büyük işlerde yeteneksiz işçilere güvendik. Bu yüzden işlerimiz varacağına vardı’ cevabını vermiştir”⁵⁷.

⁵⁴ *Kitâbü't-tezkireti'l-Hereviyye fî'l-hiyeli'l-harbiyye*, s. 263; Trc. Türk Herevî Ebubekir oğlu Ali, “Harp Kurnazları Hakkında Herevî'nin Tezkeresi”, s. 383.

⁵⁵ Bu isim, Sâsânî hükümdarı Enûşirvân döneminde baş vezirlik görevinde bulunan kişi için Arap kaynaklarında geçtiği ve dolayısıyla bu kelimenin vezirin asıl adı olmadığı rivayet edilmektedir. Sâsânîler'de baş vezire *Bozorg farmadar* denilmektedir (Ahmet Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi- (M. S. 226-652)*, İstanbul 2015, s. 169-170).

⁵⁶ *Kitâbü't-tezkireti'l-Hereviyye fî'l-hiyeli'l-harbiyye*, s. 263; Türk Herevî Ebubekir oğlu Ali, “Harp Kurnazları Hakkında Herevî'nin Tezkeresi”, s. 382.

⁵⁷ *Kitâbü't-tezkireti'l-Hereviyye fî'l-hiyeli'l-harbiyye*, s. 261; Trc. Türk Herevî Ebubekir oğlu Ali, “Harp Kurnazları Hakkında Herevî'nin Tezkeresi”, s. 385-386.

el-Herevî, “Sır Saklama Hakkında” isimli 15. bâbda ismini zikretmediği bir âlimin şu sözlerini aktarmaktadır: “Akıllının dili yüreğinde ve cahilin yüreği dilindedir”⁵⁸.

18. bâbda Makedonya Kralı Büyük İskender’in şu sözüne yer vermektedir: “Bulduğum her muharebede kendimi tartar ve maiyetime bakarım. Kendimdeki cüret ve maiyetimdekilerin hareket birliği derecesiyle galip ve mağlup olacağımı anlarım”⁵⁹. el-Herevî, “Düşmanın Kuşatmasına Karşı Başvurulacak Çareler ve Alınacak Tedbirler Hakkında” isimli 23. bâbda da İskender’in hilelerle alakalı olarak “Bu hileleri başaramayanlar müstahkem mevkiin, muhasarasına surların gözetlenip yıkılmalarına meydan vermemeyi, atıcıların tanzim ve tertibini, mânilerin yapılmasını ve mancınıkların kullanılmasını” tavsiye ettiğini aktarmaktadır⁶⁰.

Eserde zikredilen bir atasözü şöyledir: “Düşmanına karşı attan fazla duygulu ve iştici, tavşancıl kuşundan fazla görücü, kurbağadan fazla mütecessis ve uyanık, kaplandan daha çalâk ve çevik, aslandan daha fazla dayanıklı ve inatçı, deveden fazla kinci, kurbağadan daha sabırlı ve emeksiz kazananadan daha cömert ol”⁶¹.

b. Eserin Yazma Nüshaları: *et-Tezkiretü'l-Hereviyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye*'nin toplamda üç tane yazma nüshası bulunmaktadır. Her üç yazma da bugün İstanbul'daki yazma eser kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir. Eserin yazma nüshalarından biri ve bizzat müellifin kaleminden çıkan 602/1206 tarihli müellif nüshasıdır. Bu nüsha, Âtîf Efendi Kütüphanesi nr. 2018'de⁶² bulunmaktadır. İki istinsah nüshasından biri, İnal isimli bir müstensih tarafından hazırlanan

⁵⁸ *Kitâbü't-tezkireti'l-Hereviyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye*, s. 253; Trc. Türk Herevî Ebubekir oğlu Ali, “Harp Kurnazları Hakkında Herevî'nin Tezkeresi”, s. 394.

⁵⁹ *Kitâbü't-tezkireti'l-Hereviyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye*, s. 251; Trc. Türk Herevî Ebubekir oğlu Ali, “Harp Kurnazları Hakkında Herevî'nin Tezkeresi”, s. 396.

⁶⁰ *Kitâbü't-tezkireti'l-Hereviyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye*, s. 243; Trc. Türk Herevî Ebubekir oğlu Ali, “Harp Kurnazları Hakkında Herevî'nin Tezkeresi”, s. 406.

⁶¹ *Kitâbü't-tezkireti'l-Hereviyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye*, s. 251; Trc. Türk Herevî Ebubekir oğlu Ali, “Harp Kurnazları Hakkında Herevî'nin Tezkeresi”, s. 396.

⁶² *Âtîf Efendi Kütüphanesi: I. Kısım Eserleri Kataloğu*, İstanbul 1987, s. 27.

ilk nüsha, Memlûk Sultanı Kâytbây döneminde 10-20 Ramazân 875/2-12 Mart 1471 tarihli olup Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya nr. 2857'de⁶³, bir diğer nüsha da Osmanlı Sultanı III. Osman (1754-57) döneminde istinsah edilen ve müstensihî belirsiz olan yazma olup, Nuruosmaniye Kütüphanesi nr. 2298'de⁶⁴ yer almaktadır⁶⁵.

c. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar: *et-Tezkiretü'l-Hereviyye fî'l-hiyeli'l-harbiyye* üzerine ilk çalışma, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti zamanında Mehmed Ârif Hilmî tarafından 1253/1857 yılında hazırlanan Osmanlı Türkçesi tercümesidir⁶⁶. Bu tercümenin yazma nüshası, bugün Süleymaniye Kütüphanesi Fatih, nr. 3469'de bulunmaktadır.

Osmanlı döneminde yapılan bu tercümeden sonra, Cumhuriyet döneminde de bir tercüme yapılmıştır. 1935 yılında Kur. Alb. Baki Vandemir ve Kur. Yzb. Fevzi Dolbun⁶⁷ tarafından hazırlanan tercüme, *Askerî Mecmua*'da makale olarak yayımlanmıştır. Bu tercümede hem yazara hakkında verilen bilgilerde, hem de tercümede çeşitli hatalar görülmektedir. İlk göze çarpan hata, 542-611/1147-1215 yılları arasında yaşayan müellifi, XV. yüzyılda yaşayan bir müellif ve eserini de 875/1470-71 yılında göstermeleridir. Mütercimlerin bu hataya düşmelerindeki en büyük etken, yazma eserin sonundaki istinsah tarihi olan Ramazân 875/Şubat-Mart 1471 tarihini eserin müellif tarafından tamamlandığı tarih olarak zannetmeleridir. Muhtemelen Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya nr. 2857'deki yazmayı kullanan mütercimler, istinsah tarihini telif tarihi olarak vermektedirler. Bu bilgilerden hareketle de eserin, İstanbul'un fethinden 18 yıl sonra yazıldığını

⁶³ *Süleymaniye Kütüphanesi: Arap Harfli Eserler Müellifler Kataloğu*, X, İstanbul 1987, s. 4070

⁶⁴ *Nuruosmaniye Kütüphanesi: Arapça ve Türkçe Eserler Kataloğu*, I, İstanbul 1987, s. 361.

⁶⁵ Nüshalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Janine Sourdell-Thomine, "Les conseils du Şayh al-Harawî a un prince Ayyübide", *Bulletin d'Études Orientales*, XVII, (1961-1962), s. 214-216.

⁶⁶ R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 132.

⁶⁷ Türk Herevî Ebubekir oğlu Ali, "Harp Kurnazları Hakkında Herevî'nin Tezkeresi", çev. ve der. Baki Vandemir-Fevzi Dolbun, *Askerî Mecmua*, VI/97, (1935), s. 378-407.

belirterek⁶⁸, daha büyük bir hataya düşmüşlerdir. İlk göze çarpan bu hataların yanında, yazarın hayatı hakkında bilgi verilmediği, eserin Ortaçağ İslâm tarihçiliği bakımından bir değerlendirmeye tabî tutulmadığı ve herhangi bir notlandırma yapılmadığı görülmektedir.

Eser, daha sonra 1962 yılında Janine Sourdel-Thomine⁶⁹ tarafından neşredilmiş ve Fransızca tercümesi ile birlikte *Bulletin d'Études Orientales*'de makale olarak yayımlanmıştır. Bu neşir ve tercümenin yanı sıra Mutî' Murâbit⁷⁰ tarafından 1972 yılında eseri bir kez daha neşredilmiştir. Son olarak kim tarafından neşredildiği ve tarihi belirtilmeyen bir neşir de mevcuttur. Bu neşir, Mektebetü's-Sekâfeti'd-dîniyye'de⁷¹ basılmıştır⁷². Bu neşir ile ilgili baskı sırasında oluşan hataların ele alındığı bir tanıtım yazısı İbrâhîm es-Sâmerrâî⁷³ tarafından kaleme alınmıştır. Bu son neşrin, Janine Sourdel-Thomine tarafından yapılan neşrin aynısı olduğu ve nâşire dair herhangi bir ibarenin bulunmadığı yaptığımız karşılaştırma neticesinde ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

et-Tezkiretü'l-Hereviyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye, Ortaçağ'da devlet yönetimi ve savaş hileleri hakkında bilgi veren önemli bir eserdir. Eser, siyasî liderin tasarruflarında dikkat etmesi gereken ilkeleri, sultanların emri altındakilere nasıl muamele etmesi gerektiği ve emîrlerle kuracağı dostluğun boyutunu, vezir, hâcib, vali, kâdı ve dîvân üyelerinin özelliklerini, devlet idaresi, meşveret, elçi, casus ve habercilerin özelliklerini

⁶⁸ Türk Herevî Ebubekir oğlu Ali, "Harp Kurnazları Hakkında Herevî'nin Tezkeresi", s. 378

⁶⁹ Janine Sourdel-Thomine, "Les conseils du Şayh al-Harawî a un prince Ayyübide", *Bulletin d'Études Orientales*, XVII, (1961-1962), s. 205-266.

⁷⁰ *Kitâbü't-tezkireti'l-Hereviyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye*, (nşr. Mutî' Murâbit), Dimaşk 1972.

⁷¹ *Kitâbü't-tezkireti'l-Hereviyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye*, el-Mektebetü's-Sekâfeti'd-dîniyye, Bûr Saîd, t.y.

⁷² R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 132; C. İzgi, "Herevî, Ali b. Ebû Bekir", *DİA*, XVII, s. 221.

⁷³ "Kitâbü't-Tezkireti'l-Hereviyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye li-'Alî b. Ebî Bekr el-Herevî", *Âlemü'l-kutub*, XV/1, (Riyad 1414/1994), s. 78-83.

ele alması bakımından ilk on iki bâbda siyâsetnâme türündedir. Sonraki on iki bâb incelendiğinde ise savaş düzeni, aletleri ve taktikleri, düşmana karşı yapılacak hileler, sır tutma, seriye gönderme, savunma, hedefe odaklanma, askerlerin cesaretlendirilmesi ve kuşatma savaşı konusunda bilgi veren bir savaş sanatı kitabı olduğu görülmektedir. Özellikle savaş taktikleri ve hileleri konusunda verdiği bilgiler bakımından kıymetli olan bu eser, Eyyûbiler döneminde silahlar ve ordu donanımı hakkında yazılmış iki eserden biridir.

Eser, türü itibariyle mühim olması hasebiyle XIX. yüzyılda Osmanlı Türkçesi'ne tercüme edilmiş ve bundan yaklaşık yüz yıl sonrada -henüz eserin neşrinin dahi yapılmadığı dönemde- tekrar Türkçe'ye tercüme edilerek okuyucuların istifadesine sunulmuştur. 1962 yılında Janine Sourdell-Thomine tarafından neşri ve Fransızca tercümesi yapılmıştır.

Kaynakça

- Altungök, Ahmet, *İslâm Öncesi İnan'da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi-* (M. S. 226-652), İstanbul 2015.
- Âtıf Efendi Kütüphanesi: I. Kısım Eserleri Kataloğu, İstanbul 1987.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâ'l-muellifin ve âsârü'l-musan-nifin*, I, (nşr. Kilisli Rifat Bilge, tsh. İbnülemin Mahmûd Kemal İnal), İstanbul 1951.
- Ebü'l-Fidâ, *Târîhü Ebî'l-Fidâ: el-Muhtasar fî âhbâri'l-beşer*, II, (thk. Mahmûd Deyyûb), Beyrût 1997.
- Göksu, Erkan, "Mardî et-Tarsûsî'nin 'Tabsıratu Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfiyyeti'n-Necât fî'l-Hurûb' Adlı Eseri ve Ortaçağ İslâm Tarihçiliği Bakımından Önemi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 43, (2010), s. 291-307.
- Hartmann, Angelika, *an-Nâsir li-Dîn Allâl (1180-1225). Politik, Religion, Kultur in der spätem Abbâsidenzeit*, Berlin-New York 1975.
- el-Herevî *Kitâbü'l-İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât*, thk. Janine Sourdell-Thomine, Dimaşk 1953; Fransızca trc. *Kitâb al-Ziyârât: Guide des lieux de pèlerinage*, traduction Française de Janine Sourdell-Thomine, Institut Français de Damas, Dimaşk 1957; İngilizce trc. Josef W. Meri, *A Lonely wayfarer's guide to pilgrimage: 'Alî ibn Abî Bakr al-Harawî's Kitâb al-Ishârât ilâ Ma'rifat al-Ziyârât*, The Darwin Press, Princeton 2004.

- el-Herevî, *el-Vasiyyetü'l-Hereviyye*, nşr. ve Fransızca trc. Janine Sourdell-Thomine, “Le testament politique du Shaykh ‘Alî al-Haravî, *Islamic and Arabir Studies*, Leiden 1965.
- el-Herevî, *Kitâbü't-tezkireti'l-Hereviyye fî'l-hiyeli'l-harbiyye*, nşr. ve Fransızca trc. Sourdell-Thomine, Janine, “Les conseils du Şayh al-Haravî a un prince Ayyûbide”, *Bulletin d'Études Orientales*, XVII, (1961-1962), s. 205-266; nşr. Mutî' Murâbit, *Kitâbü't-tezkireti'l-Hereviyye fî'l-hiyeli'l-harbiyye*, Dimaşk 1972; *Kitâbü't-tezkireti'l-Hereviyye fî'l-hiyeli'l-harbiyye*, el-Mektebetu's-Sekâfeti'd-dîniyye, Bûr Saîd, t.y.; Türkçe trc. Türk Herevî Ebubekir oğlu Ali, “Harp Kurnazları Hakkında Herevî'nin Tezkeresi”, çev. ve der. Baki Vandemir-Fevzi Dolbun, *Askerî Mecmua*, VI/97, (1935), s. 378-407.
- İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-â'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, III, (thk. İhsan ‘Abbâs), Beyrût 1972; İngilizce trc. İngilizce trc. Mac Guckin de Slane, *Ibn Khallikân's Biographical Dictionary*, II, Beyrût 1970.
- İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb, fî âhbâri benî Eyyûb*, III, (thk. Cemâlu'd-dîn eş-Şeyyâl), Kahire 1972-1977.
- İbn Verdî, *Tetimmetü'l-muhtasar fî âhbâri'l-beşer: Târîhu İbn Verdî*, II, (thk. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî), Beyrût 1970.
- İbnü'l-‘İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, VII, (thk. ‘Abdu'l-Kâdir Arnavût-Mahmûd Arnavût), Beyrût 1986.
- İbnü'l-Müstevfî, *Târîhü Erbil*, I, (thk. Sâmi b. Seyyid Hammas es-Sekkâr), Bağdâd 1980.
- İbrâhîm es-Sâmerrâî, “*Kitâbü't-Tezkireti'l-Hereviyye fî'l-hiyeli'l-harbiyye li-‘Alî b. Ebî Bekr el-Herevî*”, *‘Âlemü'l-kutub*, XV/1, (Riyad 1414/1994), s. 78-83.
- İzgi, Cevat, “Herevî, Ali b. Ebû Bekir”, *DİA*, XVII, (1998), s. 221-222.
- Kallek, Cengiz, “Hisbe”, *DİA*, XVIII, (1998), s. 133-143.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l kütüb ve'l-fünûn*, I-V, (Türkçe trc. Rüştü Balcı), İstanbul 2007.
- Kayaoğlu, İsmet, “el-Herevî'ye Göre XII. Yüzyılda Anadolu'da Ziyaret Yerleri”, *XI. Türk Tarih Kongresi. Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1994, s. 733-740.
- Konuş, Fazlı, *Selçuklular Bibliyografyası*, Konya 2006.
- el-Münzirî, *et-Tekmile li-vefeyâti'n-nekale*, II, (thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma'rûf), Beyrût 1984.
- Nuruosmaniye Kütüphanesi: Arapça ve Türkçe Eserler Kataloğu*, I, İstanbul 1987.
- Répertoire chronologique d'épigraphie arabe*, (sousla direction de Etienne Combe - Jean Sauvaget - Gaston Wiet), X, Kahire 1939.

EBÜ'L-HASAN 'ALÎ EL-HEREVÎ VE ET-TEZKİRETÜ'L-HEREVİYYE FÎ'L-HİYELİ'L-HARBİYYE
İSİMLİ ESERİ

Süleymaniye Kütüphanesi: Arap Harfli Eserler Müellifler Kataloğu, X, İstanbul 1987.

Şeşen, Ramazan, "Eyyûbiler", *DİA*, XII, (1995), s. 20-31.

Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.

Şeşen, Ramazan, *Salâhaddin Eyyûbi ve Devri*, İstanbul 2000.

Uslu, Recep, "Herat", *DİA*, XVII, (1998), s. 215-218.

es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XX, (nşr. Ahmed el-Arnavût), Beyrût 2000.

el-Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fi ma'rifeti mâ yu'teberu min havâdisi'z-zamân*, IV, (thk. Halîl el-Mansûr), Beyrût 1997.

ez-Zehebî, *Siyerü â'lâmi'n-nübelâ'*, XXII, (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf-Muhyî Hilâl Serhân), Beyrût 1985.

ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-â'lâm: sene 611-620*, (thk. Ömer 'Abdü's-selâm et-Tedmurî), Beyrût 1997.